అద్వైతం

“గూటానికి కట్టిపెట్టిన గొడ్డులా ఎంతకాలమైనా నీ ఊరికి నువ్వు అంటిపెట్టుకుంటే ఎలాగయ్యా, శేఖరం! నాలుగు ప్రాంతాలు చూడాలి. నాలుగు రకాల మనుషుల్ని కలుసుకోవాలి. నాలుగు విషయాలు తెలుసుకోవాలి. అప్పుడేనయ్యా భూమిపైన పుట్టినందుకు మనిషి పుట్టుక సార్ధకమయ్యేది!

ఇంతకూ దీని కోసం నువ్వేమైనా నూర్లూ, వేలూ వెచ్చించబోతున్నానా? బోడి పాతిక రూపాయలే గదా! రెండురోజుల టూరు. రథం కదిలేది సరిగ్గా ఎనిమిదిన్నరకు. నువ్వు ఎనిమిదికల్లా జూనియర్ కాలేజీ ముందరుండాలి. పదకొండుకు పోళూరు. రెండున్నరకు పన్‌రాట్టి. భళ్ళున తెల్లారేటప్పటికీ తిరునెల్లార్. అక్కడ స్నానం, శనేశ్వర దర్శనం. తొమ్మిదింటికి కారైక్కాల్‌లో టిఫిను. పదిన్నరకు వేలాంగణ్ణి. పన్నెండయ్యేసరికి నాగపట్నం. అక్కడే భోజనం. కాసేపు విశ్రాంతి తీసుకున్నాక నెక్స్ట్‌హాల్టు నాగూరు. అక్కడినుంచి అయిదు గంటలకు పూంబుహార్. పొద్దు పోయేటప్పుడు పూంబుహార్‌లో బయల్దేరితే ఎనిమిదికల్లా వైదీశ్వరన్ కోయిల్. పదింటికి చిదంబరం. రాత్రి కక్కడే హాల్టు.

తెల్లవారగానే దిగంబర రహస్యం తెలుసుకోడమేమో, నాష్టా చెయ్యడమేమో, బస్సెక్కడమేమో— పది గంటలకు వదలూరు. పన్నెండుకు నైవేలి. లిగ్నైట్ ఫ్యాక్టరీలు, త్రవ్వకాలు చూచుకున్నాక ఇక నేరుగా తిరువణ్ణామలై గుండా శాతనూర్ డామ్. పొద్దుపోయి చీకటి పడ్డాక వెలిగిన దీపాల్లో డామ్ సైట్ చూచుకున్నాక రిటర్న్ జర్నీ టు తిరువణ్ణామలై. పది గంటలకు లోగా అరుణాచలేశ్వరుణ్ణి దర్శించడం. అప్పుడింక భోజనం చేసి కూచుంటామేమో, ఆఘమేఘాల పైన తిరుగు ప్రయాణం. తెల్లవారు జామున నాలుగు గంటలకు నువ్వెక్కడైతే బస్సెక్కావో ఆ గాంధి విగ్రహం ఎదుట నిన్ను సురక్షితంగా దించేసే పూచీ నాది.... నువ్వేకాదులే, ఇంకా నీ లాంటి పాసెంజర్లు నలభై తొమ్మిది మంది ఉన్నారు. రెడీగా ఉండు. శుక్రవారం రాత్రికే ప్రయాణం'' అంటూ ఉత్తరం వ్రాసి నన్ను యాత్రకు సిద్ధపరచిన వాడు నా బాల్యమిత్రుడు జయరాం.

బాల్య స్నేహితుడినైనందుకు అతడేర్పాటు చేసిన అదనపు సదుపాయం-నన్ను తీసుకెళ్ళి మొదుగాటి సీట్లో డ్రయివరు కెదురుగా కూచోబెట్టడం! అటువైపు నుంచీ చూస్తే నాదే మొదటి సీటనుకోండి. అమ్మో! ఎంత పెద్ద గాజుపలక; బహుశా ఏ టెలివిజన్ సెట్టూ ఇంత పెద్దదిగా ఉండదేమో! కొండలూ, కోనలూ గనుక పర్మిట్ చేస్తే ఎంచక్కా దిగంతాలదాకా చూస్తూ కూచోవచ్చు.

ఫ్రంట్ సీటు కలిగించిన తన్మయత్వంలోనుంచీ తేరుకుని లోపలికి చూచే సరికి సూట్ కేసులు, గాలిదిండ్లు, పేముబుట్టలు, ప్లాస్టిక్ సంచులు, టిఫిన్ డబ్బాలు నీళ్ళకూజాలు మొదలైన సామాన్లతో బస్సు బస్సంతా పెళ్ళివారి విడిదిలా తయారైపోయి ఉంది. అంతమందిలోనూ నాకు పరిచితమైన ముఖాల సంఖ్య తక్కువే! హిందీ లెక్చరర్ మోహనరావు, ఆయన భార్య రమాదేవి, మరదలు కస్తూరి, ఆమె భర్త కృష్ణమూర్తి, లైబ్రేరియన్ చెన్నకేశవులు, అతడి భార్య హంసవేణి, మునిసిపల్ స్కూల్‌లో పనిచేసే పంతులమ్మ రోజుమేరీ, ఆమె భర్త కృపానందం ఆడపిల్లల స్కూల్లో సంగీతం మేష్టారు మహాలింగం— ఇంత మాత్రమే నాకు పరిచితుల క్రింద జమ! ప్రయాణికుల్ని గ్రూపుల కింద వర్గీకరించి సీట్లల్లో సర్దే పనిలో నిమగ్నుడై ఉన్నాడు జయరాం. నలుగురు కూర్చునే సీట్లను అతడు వీలయినంతవరకూ జంటల కోసం ప్రత్యేకించాడు. పెళ్ళికాని యువకులకు, క్షుద్రవాళ్ళకు పొడుగాటి సీటును కేటాయించాడు. వెనుక వైపున కూచున్న

ముస్లిం కుటుంబంతో ప్రస్తుతానికి అతడేదో పేచీ పడుతున్నట్టు తోచింది. 'ఎండా కాలానికి తోడుగా ఈ బురఖా ఒకటి కూడానా, బీబమ్మ గారూ! హాయిగాతీసేయ గూడదటండీ?' అంటున్నాడు జయరాం. "బాబ్బాబూ! నాకైనా ఇది చీదరగానే ఉంది. బస్సు వూరు దాటంగానే తీసేస్తాను" అంటూ బీబమ్మ తాళజెప్పుతూ ఉంది.

బియ్యే స్టూడెంటు ఒకతను బస్సు వూరుదాటుకోగానే తన వెంట తెచ్చుకున్న ట్రాన్సిస్టరును 'ఆన్ చేయడం కోసమని కాచుకుని కూచున్నాడు. బస్సు వూరు దాటుకోగానే బీబమ్మ ముసుగు తీసేస్తానంటూంది. వూరు దాటేదాకా బస్సులో గాలి కూడా కదిలేటట్టు లేదు. మనిషి స్వేచ్ఛకూ, చొరవకూ, సుఖానికి ఈ నగరమూ, నాగరికతా గూడా ఇంతటి ప్రతిబంధకాలుగా ఉన్నాయా అనిపించి నే నాశ్చర్య పడకుండా ఉండలేకపోయాను.

వరసగా అందరికి సలహాలిస్తూ, చివరకు నాదగ్గిరికొచ్చేశాడు జయరాం— "అయ్యా, శేఖరం! ఏ భోగానికి తగిన శిక్ష ఆ భోగానికుంటుంది. ఫ్రంటు సీటులో కూచున్నందుకు శిక్షేమిటో తెలుసా? కంటపైన రెప్ప వేయకుండా ఉండడం కునుకు తీశావో, నీ మూదేవి డ్రయివరుకు సోకుతుంది. ఏం—తెలిసిందా?" అంటూ నన్ను హెచ్చరించి అతడు డ్రయివరువైపు తిరిగాడు "బ్రదర్, గంగూలీ! ఈయనేమో నాకు చాలా మిత్రుడు. దీన్ని గురించి మనకెందుకులే అని వూరుకోడు అదేమి టిదేమిటని అడుగుతూ చిరాకు కలిగించినా కలిగిస్తాడు, ఓపిగ్గా ఎక్స్‌ప్లెయిన్ చెయ్యాలి. ప్లీస్, ఇది నా ఆబ్లిగేషన్...."

బస్సు వెంట జయరాం రావడంలేదని నా కప్పుడు గానీ తెలిసివచ్చింది గాదు.

"అదేమిటయ్యా, మహానుభావా. నువ్వు గైడ్‌గా ఉంటావనే గదా నేనీ టూరుకు సిద్ధం గావడం?" అంటూ అతడివైపు తెల్లబోయి చూచాను.

"చూడు, శేఖరం. అర్జంటు పనిఒకటి తగలడంవల్ల నేనాగిపోవలసి వచ్చింది, ఫరవాలేదు. గంగూలీసాబ్‌కు దక్షిణదేశ యాత్రలన్నీ కొట్టినపిండి. ఎక్కడెక్కడ సదుపాయాలు చూచిపెట్టాలో క్షుణ్ణంగా తెలుసు. నీకే సందేహ

మొచ్చినా నెమ్మదిగా వివరణచేసే ఓపిక గూడా ఉంది. చాలా నిదానస్తుడులే! పదును వాన పైనబడ్డా పదరడు....

టూరు నిర్వాహకుడికి తనపైన ఉన్న సదభిప్రాయానికి మురిసిపోతున్నట్టుగా, బొద్దుగా ప్రారంభమై కొసల్లో వాడిదేలిన తన నల్లటి మీసాలను హేలగా సవరించుకుంటూ "హచ్చా, హచ్చా, జైరాంజీ! సెలవైతే బండి కదిలిస్తా అన్నాడు గంగూలీ.

ఆనందోత్సాహాల మధ్య బస్సు కదిలింది. పదిహేను నిముషాల్లో నగరం శివార్లలోకి వచ్చేసింది. గురిపెట్టి వదిలిన బాణంలా రోడ్డువెంట దూసుకుపోతూంది.

పట్నంలో ఉన్నంతవరకు అదొక వెన్నెల రాత్రి అన్న స్పృహయినా లేకపోయింది నాకు. వూరు దాటగానే పుచ్చపువ్వులాంటి వెన్నెల కాస్తున్నట్టు తెలిసింది. వెన్నెల సంద్రంలో లోకమంతా ఒక పూల తెప్పయితే, చల్లటిగాలే దాని తెరచాప. భలే నవ్వొచ్చింది నాకు. కడుపునిండా తిన్నప్పుడు నిద్రొచ్చినట్టుగ, కమనీయమైన ప్రకృతి దృశ్యాన్ని చూచినప్పుడు కవిత్వం పుట్టుకొస్తుందేమో.

ఈలోగా బియ్యే స్టూడెంటు తన ట్రాన్‌సిస్టరు పైన ప్రయోగాలు ప్రారంభించేశాడు. 'ఏ ఊరనినను వివరమడిగితే ఏమని తెలుపుదు లోకులకు అంటూ ఒక కాలజ్ఞాన తత్త్వం వినిపించి 'ఇది కడప' అన్నాడు. ఆంధ్రులెవరు - అనే అంశం పైన వస్తున్న ప్రసంగాన్ని వినిపించి ఇది విజయవాడగా అన్నాడు. ఎడింబరో విశ్వవిద్యాలయంలో ద్రావిడ భాషలపైన జరిగిన పరిశోధనను గురించి ఒక పాశ్చాత్య విద్వాంసుడితో జరిగిన ఇంటర్వ్యూను వినిపించి 'ఇది హైదరాబాద్' అన్నాడు. ఎల్లలోకము లొక్క ఇల్లై జాతిభేదములెల్ల కల్లై అంటూ సగంలో నుంచీ వినరాసాగిన గురజాడ గేయాన్ని వినిపించి ఇది విశాఖపట్నం అన్నాడు. 'ఓస్— అంతేనా? వివిధ భారతి ఎక్కడ ధార్వా రెక్కడ? భువనేశ్వరెక్కడ అంటూ ఎద్దేవా చేయజూచిన ఒక కొంటె కోణంగి వైపు చూస్తూ సర్వ ప్రపంచమూ తన చిన్న పెట్టెలోనే ఉన్నట్టు సగర్వంగా నవ్వేశాడు. 'అలా తీసి పారేయకండి. కావలిస్తే మాస్కో పలికిస్తాను. అమెరికా వినిపిస్తాను అంటూ సవాలు కూడా చేశాడు.

"ఆంధ్రా బార్డరొచ్చేసిందండీ!" - బస్సు నిలుపుతూ అన్నాడు డ్రయివరు. "చూచారు గదా చౌకుకొయ్య. దేవుడు కనిపించగానే కొబ్బరికాయ కొట్టాలి మరి! ఇదిగో, ఇప్పుడే వస్తాను...." జింక కొదమ చెంగున గెంతినట్టుగా కిందికి దూకి, చెక్ పోస్టు వైపు దారితీశాడు.

రెండు నిమిషాల తతంగం. గంగూలీ తిరిగి రావడమే ఆలస్యం. చెక్ పోస్టు తాలూకు చౌకుకొయ్య పైకి లేచింది. బస్సు కదిలిందేగానీ మునుపటి వేగం పుంజుకోలేదు. కారణం కొద్ది నిమిషాల్లోనే తెలిసింది.

మళ్ళీ బస్సు కడ్డంగా ఒక చౌకుకొయ్య!

"మరైతే తెమిళ్‌నాడులోకి వచ్చేశాంగద! రాష్ట్రాలు వేరైనా పద్ధతు లొకటే! చెక్‌పోస్టులు, చౌకుకొయ్యలు, మామూళ్ళు — అంతా మామూలే! ఉండండొస్తాను" నవ్వుతూ బస్సు దిగాడు గంగూలీ.

తిరిగి వచ్చాక అడిగాను — "ఈ చెక్‌పోస్టుల గొడవ ఇంతటితో ఆఖరే గదా?" —అని.

గంగూలీ నావైపు అయోమయంగా చూచాడు. "ఈ దేశంలో ఎక్కడికి వెళ్ళినా చెక్‌పోస్టులు, చెయ్యి సాచడాలు మిమ్మల్ని వదలిపెట్టవండి, మేష్టరు గారూ!" అన్నాడు.

బస్సిప్పుడు తమిళనాడు నేలపైన పరుగిడతూంది. కానీ ఆపాటి చిన్న విషయం బస్సనే ఈ బృహత్పదార్థానికి తెలిసినట్టే లేదు. అదింతకు ముందు తెలుగు గడ్డపైన ఎలా పరుగెట్టిందో ఇప్పుడున్నూ అలాగే పరుగెడుతూంది. పోనీ, ప్రయాణీకులైనా అరవగాలి తాకిడికి ఎంతో కొంత ఇబ్బందికి గురి కావాలి గదా? అదేం లేదు. వాళ్ళు గూడా మునుపటిలాగే నిశ్చింతగా, నిక్షేపంగా ఉండి పోతు న్నారు. ఇవి తమిళనాడు గుట్టలు, ఇవి తమిళనాడు చెట్లు, ఇవి తమిళనాడు పొలాలు అన్న ఊహ నా మనసులోనైతే పదిలంగా ఉంది. కానీ ఈ ఆత్మజ్ఞానం వాటికి సుతరామూ ఉన్నట్టు లేదు. అవి బార్డరు కటువైపున 'ఆంధ్రా'లో ఎలా ఉన్నాయో, ఇక్కడా అలాగే ఉన్నాయి.

మార్చి నెల తొలి రోజులు. చలి తగ్గుముఖం పట్టింది. బస్సు ఊయల్లా కదిలిపోతున్న కొద్దీ చల్లటి గాలి జోలపాటలా పనిచేయడం మొదలెట్టింది,

బింకానికిపోయి నిద్రపోకుండా ఉండగలనని జయరాంతో అన్నాను. నిద్రపొయ్యేది లేదని పట్టుబట్టి కూర్చున్నాను గూడా! కానీ కనురెప్పలపైన పీఠం పెట్టుకుని కూర్చున్న నిద్రాదేవతదే మాటి మాటికీ పై చెయ్యి కాసాగింది.

నా పరిస్థితిని ఇట్టే కనిపెట్టిన గంగూలీ ఉన్నట్టుండి "మేష్టరు గారూ! మీరొక పని చేస్తారా?" అన్నాడు.

ఉలిక్కిపడి, సర్దుకుని కూచోడానికి ప్రయత్నిస్తూ 'ఏమి'టన్నాను.

"వెనక్కి వెళ్ళి సంగీత విద్వాన్‌గారిని ఇలా పంపించండి! తెల్లవారాక మీ సీటు మీకిచ్చే షరతు పైనే! నేను చెబుతాన్లెండి!"

మహాలింగంగారుగూడా అందుకోసమే వేచి ఉన్నట్టు నా ప్రతిపాదనకు ఒప్పుకున్నారు. ఆపైన కొనసాగిన బస్సు ప్రయాణంలో భాగవతారుగారు వాతాపి గణపతిని గురించి, భద్రాద్రి రామయ్యను గురించి, మధుర మీనాక్షిని గురించి గొంతెత్తి పాడుతున్న కీర్తనల్లో ఏవో కొన్ని పదాలు మాత్రం 'అక్వేరియం'లో గాజు గోడలకు ఒరుసుకోకుండా క్రిందకీ, పైకీ, ప్రక్కలకూ కలియతిరిగే చేప పిల్లల్లా మనసుకు తాకీ తాకకుండా వినిపిస్తూ వచ్చాయి.

బస్సాగి ప్రయాణికులొకరి పాదాలనొకరు తొక్కేసుకుంటూ లాకులోనుంచీ ఈవలికొచ్చే నీళ్ళలా కిందికి దిగుతున్న సందడిలో హఠాత్తుగా మెలకువ వచ్చింది. వాచీ చూసుకున్నాను. గంట మూడయింది. వాకబు చేయగా తెలిసింది—అదే పన్‌రొట్టి! చుట్టూరా వ్యాపించిన చీకటి నడుమ అది ఒక కరెంటు దీపాల కాంతి వలయం. ఆ వలయంలో తటాకంలో అగి ఉన్న వివిధ పరిమాణాల పడవల్లాగా లారీలు, వ్యానులు. టూరిస్టు బస్సులు నిలిచి ఉన్నాయి. సుదీర్ఘ ప్రయాణంలో వాహనాలు చిన్న మజిలీ వేయడానికి అనువైన స్థలంలా ఉంది పన్‌రొట్టి. రోడ్డు కీవలా, ఆవలా కొబ్బరి మట్టల పాకలు, పెంకుటిండ్లు, చిన్న చిన్న మిద్దెలు దాదాపొక ఫర్లాంగు మేరకు విస్తరించి ఉన్నాయి. వాటిలో ఆల్‌నైట్ హోటల్సే ఎక్కువ. లోపలికి వెళ్ళాల్సినపనిగూడా లేదు. హాయిగా ఆరుబయట బెంచీలపైనే కూచోవచ్చు.

"ఏమండీ, మేష్టారుగారూ! టీ తీసుకుందురుగానీ, రండి!" గంగూలీ పిలిచాడు. దగ్గరికి వెళ్ళకముందే "వాద్దియారుకు ఒరు టీ పోడప్పా" అంటూ ఆర్డరుగూడా ఇచ్చేశాడు.

"అరరే, నీకు బాగా అరవం వచ్చునే" అంటూ ఆశ్చర్యం వెలిబుచ్చాను.

"అదేం మాటండీ, మేష్టరుగారూ! నా మాతృభాష అరవమే! మా అమ్మమ్మది మద్రాసు. కొత్వాలు చావడిలో కూరగాయల కొట్టు. మా నాన్నగారు గూడూరునుంచి అరటాకులు, నిమ్మకాయలు లారీపైన తోలుకెళ్ళేవాడు. అప్పట్లోనే మా అమ్మతో పరిచయం. పరిచయం పెళ్ళికి దారి తీసింది. లవ్ మేరేజన్న మాట! పెళ్ళయిన కొత్తలో మా నాన్నగారు తన మకామును గూడూరునుంచి బెంగుళూరు మార్చేశాడు. నేను పుట్టి ఏడెనిమిదేళ్ళదాకా పెరిగిందక్కడే! మా నాన్నకు అరవం అరకొరగా మాత్రమే వచ్చు. మా అమ్మకు పొట్టపొడిస్తే తెలుగు ముక్క రాదు. వాళ్ళకొక ఒప్పందం కుదిరింది. ఎవరికే భాష వచ్చో అందులో మాట్లాడేదిన్నీ, రెండోవాళ్ళు దాన్ని అర్థం చేసుకునేదిన్నీ! నాకు మా నాన్నగారి వల్ల తెలుగు, మా అమ్మవల్ల అరవం, ఇరుగు పొరుగు నేస్తాలవల్ల కన్నడం గూడా — ఏదైనా కొంచెం కొంచెమేలెండి — మాట్లాడ్డానికి అలవాటై పోయింది. మా నాన్నగారు 'భోజనమైందా?' అనేవారు. 'ఆచి, ఆచి, ఉక్కారుంగో', అనేది అమ్మ. 'ఎన కిప్పుడే పసి ఇల్లా' అనేవాణ్ణి నేను. మా డైలాగులు భలే రంజుగా ఉండేవిలెండి?" పకపకా నవ్వసాగాడు గంగూలీ.

నాకు గంగూలీని కాసేపు ఆట పట్టించాలనిపించింది. "అయినా ఇన్నింటిలోనూ నీకొక్కభాషపైన మాత్రం మక్కువ ఉంటుందిలే, గంగూలీ! నాకు తెలుసు!" అన్నాను.

గంగూలీ నా వైపు చిత్రంగా చూస్తూ అన్నాడు— "సార్, సార్! అలా అనుకోవద్దు. ఆ గ్లాసులో ఉన్నదేమిటి? దీన్నింగ్లీషులో 'టీ' అంటారు. హిందీ వాళ్ళు 'చా' అంటారు. తెనుగులోనైతే తేనీరు. 'తేనీర్' అనేటప్పటికి అరవం. నాకీ పదాల్లో దేనిపైనా మోజులేదు. పదాలవల్ల కడుపు నిండుతుందా, సార్? ఇదిగో, ఇందులో ఉన్నదేదైతే ఉందో, అదంటేనే నా కిష్టం...." ఆప్యాయంగా పానీయం చప్పరించసాగాడు గంగూలీ.

తీవ్రంగా ఒక లెంపకాయ తిన్నట్టయింది నా పని. దేశభాషలందు తెలుగు లెస్స అంటూ బహిరంగ సభల్లో ఎలుగెత్తి చెప్పడానికి వెనుకనున్న నా స్వాభిమానం గంగూలీ ముందర చలి జ్వరం వచ్చిన రోగిలా ముడుచుకు పోయింది.

బస్సు బయల్దేరింది. నేను మళ్ళీ నా ఫ్రంటు సీటులోకి తయారయ్యాను. ఉదయం అయిదు గంటలప్పుడు కాలకృత్యాలకని ఆగిన చోట బస్సుదిగి కనిపించినంత దూరం కలయచూచాను. విజయవాడనుంచీ మచిలీపట్నం వెళ్ళేరోడ్డుపైన నిలబడినట్టే ఉంది. అవే వరి పొలాలు, అవే తాటిచెట్లు, అదే జలసంపద. బహుశా ఇది తంజావూరుజిల్లా అయి ఉండాలి. తమిళనాడులో తంజావూరు, మధుర, తిరుచినాపల్లి జిల్లాలు మన సర్కారుజిల్లాల్లా ఉంటాయట. ఉత్తర, దక్షిణ ఆర్కాడు జిల్లాలున్నూ, రాయలసీమ జిల్లాలున్నూ ఒక తానులో ముక్కలేనట! రామనాథపురంజిల్లా మన తెలంగాణాకు డిటోగా ఉంటుందంటారు! అంతెందుకూ, మొన్నటి తుఫాను దెబ్బ ఈ తంజావూరు జిల్లాకుగూడా తగిలిందట కదూ! ప్రదేశాలు, పరిసరాలు సుఖాలూ, భోగాలూ, ఈతిబాధలూ, జీవన పోరాటాలూ—ఎక్కడికీ ఒక్కలాగే ఉంటాయనిపిస్తుంది.

తిరిగొచ్చేసరికి క్లీనరుచేత బస్సు పూడ్పించి శుభ్రం చేయిస్తున్నాడు గంగూలీ.

"మొదట ఇల్లు, తరవాత ఒళ్ళు గదండీ, మేష్టరుగారూ! ఇప్పుడు మనకు బస్సే ఇల్లు. అందుచేత దీన్ని పూడ్పించడమైంది. ఇక మన ఒళ్ళు సంగతంటారా? పదిహేను మైళ్ళలోనే తిరునెల్లార్! అక్కడ చెరువంత కోనేరు. నిండుకూ దివ్యంగా నీళ్ళు. పదిబారల దూరం ఈతగొట్టి ఒకసారి మునిగి లేస్తే బస్సులో వచ్చిన బడలికంతా పటాపంచల్! దుస్తులు మార్చుకుని కొబ్బరిచెట్ల క్రింద నిలబడితే దేవలోకం వెళ్ళి నందనవనంలో ఉన్నట్టే! చూద్దురుగానీ, పదండి ..."

సంతలో "కాశీపట్నం చూడర బాబూ!" అని పాట పాడుతూ భూతద్దంలో యాత్రాస్థలాలు చూపించే వ్యక్తిని నా చిన్నతనంలో నేను మాంత్రికుడికింద భావించాను. ఆరోజు గంగూలీ చేసింది అంతకు తక్కువ పనేమీగాదు. అతడు కోవెలలూ, కోనేర్లూ చూపించాడు. మసీదు చూపించాడు. మాదా గుడి చూపించాడు. నాగపట్నం హార్బరు చూపించాడు. ఒకప్పటి ఫ్రెంచివారి టెరిటరీ చూపించాడు. చిత్రమేమిటంటే, నారదుడికి గోపికల మందిరాల్లో కానవచ్చిన శ్రీకృష్ణుడిలా, ఎక్కడెక్కడ ఏ పనిచేయాలో ఆ పనిచేస్తూ అతడు కనిపించడం! తిరునెల్లార్ శనేశ్వరుడి గుడిలో నూనె దీపం వెలిగిస్తూ గంగూలీ! వేలాంగణ్ణి ఆరోగ్యమాత చర్చిలో కొవ్వొత్తి వెలిగిస్తూ గంగూలీ! నాగూరు మీరాసాహెబ్ దర్గాలో నెమలి ఈకల పొత్తరతో ఆశీర్వాదం పొందుతూ గంగూలీ!

మధ్యాహ్నం భోజనాలు ముగిశాక బస్సు పూంబుహార్ బయల్దేరింది.

భుక్తాయాసం నిద్రగా పరిణమించే ప్రమాదాన్ని శంకించి నా పక్కన చోటుజేసి మహాలింగంగారిని దాపున కూచోబెట్టుకున్నాను. భాగవతార్‌గారికిది పాట లాలపించడానికి అనువైన సమయం గాక పోయింది. అందుకని మెల్లగా మాట లోకి రాదీశాను.

"భాగవతార్‌గారూ! పూంబుహారంటే ఏమిటండీ?"

మహాలింగంగారి కళ్ళు పెద్దవై పోయాయి. కనుబొమ్మలపైన గుబురుగా పెరిగిన వెంట్రుకలు నిక్కబొడుచుకున్నాయి. ఉత్సాహాతిరేకంలో ముఖం ఉబ్బి పోయింది. 'పూంబుహార్', పూంబుహార్. అంటూ ఒకటికి రెండుసార్లు ఉచ్చరించిన తీరునుబట్టిచూస్తే ఆపేరు సూచించే ప్రదేశ విశేషానికీ, ఆయనకూ జన్మజన్మల అనుబంధమేదో ఉన్నట్టు తోచింది.

"కావేరీపూంపట్టణం, చోళ మహీమండలానికి ముఖ్యనగరం. అన్నెక్కావేరీ సముద్ర సంగమమయ్యే తావులో ఉండేది. 'పుహార్' అనేది దానికి ముద్దు పేరు. ఓడలపైన వ్యాపారం. ప్రతి ఇంట్లోనూ తాటికాయంత బంగారం. అమ్మో, చెప్పతరమా దాని వైభోగం! అలాంటి కాలంలో మానాయగన్ అని ఒకరు. మా సత్తువాన్ అని ఒకరు. ఇద్దరూ మాలావు డబ్బు గలిగిన ఆసాములే. మానాయగన్, కూతురు కణ్ణగి. మా సత్తువాన్ కొడుకు కోవలన్. ఇద్దరికీ పెండ్లయింది. మీరు తెలుగులో చిలకా గోరింక అంటారే—సరిగ్గా, అంత పొరుత్తమాన జోడీ! సరే, ఇంతలో మాధవి అనే భోగంపిల్ల ఒకతె వచ్చి పడిందండీ మధ్యలో! కోవలన్ దాన్ని మరిగి పెళ్ళాన్ని మరిచే పోతాడు. ఇండ్లూ వాకిండ్లూ నగలూ భూములూ అన్నీ దానికే దఖలయి పోతాయి! ఏమీ లేని బికారివాడై పోతాడు కోవలన్! అప్పుడింక పూలమ్మిన పూళ్ళో కట్టెలమ్ముకోలేక కులపత్ని కణ్ణగిని పిలుచుకొని పాండ్యమండలం వెళ్ళిపోతాడు. పాండ్యరాజు ఒక చెయ్యని నేరంలో ఇరుక్కున్న కోవలన్‌కు 'తూక్కు శిక్ష' విధిస్తాడు. గల్లుకేసేస్తారు. కణ్ణగి రౌద్రకాళి అయిపోతుంది. 'ఎరియట్టుం, మధురా నగరి ఎరియట్టుం' — కాలిపోనీ, మధురా నగరం కాలిపోనీ...."

"శాంతం, శాంతం, భాగవతార్‌వాళ్! ఆవేశప్పడాదింగో!" అన్నాడు గంగూలీ.

"అదేనయ్యా శిలప్పదికారం!" మహాలింగంగారు కొనసాగిస్తున్నారు. "జైనమామునివర్ ఇళంగో అడిగళ్ వ్రాసింది. ఇళంగో అంటే ఎవరు? చేర రాజయిన చెంగుట్టవన్ ఎవడైతే ఉన్నాడో ఆయన తమ్ముడు. అది తమిళగంలో జైనమతం జండా ఎగరేసిన కాలం. ఆతరవాత జైనాన్ని అవతలికితోసి బౌద్ధం వచ్చేసింది. మీరు బౌద్ధాన్ని గురించి తెలుసుకోవాలంటే 'మణిమేగలై' చదవాలి ."

"మణిమేఖల అనుకుంటాను." క్లారిఫికేషన్‌కోసం అడిగాను.

"అవునదే! మాధవికి కోవలన్‌వల్ల కలిగిన బిడ్డ మణిమేగలై. పిల్ల అపరంజి బొమ్మ. ఎందరో కన్నేస్తారు. ఎవరికీ లొంగదు. సంసారంరోసి బౌద్ధ తుర్రైవిగా మారిపోతుంది. బతికినంత కాలం ఆరామంలోనే ఉండిపోతుంది.... అంతెదుకూ. పూంబుహార్ వెళ్తున్నాం గదా? మీరు మాధవినీ, కణ్ణగినీ, కోవలన్‌నీ, ఇళంగో అడిగళ్‌నీ. కరికాళచోళుణ్ణిగూడా అక్కడ చూడొచ్చు ..."

"ఏమిటండి మీ రనేది ? ఏనాటివ్యక్తులు ? ఇంకా జీవించి ఉంటారా?" నిర్ఘాంతపోతూ అడిగాను.

"నిజం మనుషులుకాదు. పెద్ద పెద్ద శిల్పాకారాలు. ప్రాణం పోసుకుని మళ్ళీ నిజంగా లేచి వచ్చినట్టే ఉంటారు. దూరం నుంచీ చూస్తే."

మహాలింగం గారి ప్రసంగం హఠాత్తుగా ఒక కొలిక్కి రావడానికి కారణం —ఆయన ఆవేశం ఉపశమించడం మాత్రం గాదు. ఉన్నట్టుండి జడివాన ప్రారంభమైపోయింది. ప్రారంభమైన తొలిక్షణంనుంచే అది ఉధృతంగా విరుచుకు పడడం మొదలెట్టింది! వాన జోరూ. గాలి హోరూగూడా బస్సును ఎడా పెడా వాయించేస్తున్నాయి. కిటికీలోనించి వర్షంవైపు చూస్తూ ఆనందించడం వేరు. శర పరంపరగా కురుస్తున్న వర్ష ధారలో నుంచి దొచ్చుకు పోవడం వేరు. చూస్తూ చూస్తూ ఉండగానే పొలాలు, కాలువలు! చివరకు రోడ్డు గూడా ఒక పెద్ద జలాశయంలో లీనమైన అంతర్భాగాలుగా మారిపోయాయి. బస్సు ఇంచుమించుగా ఒక పడవలా నీటిని కోసుకుంటూ ముందుకు వెళ్తోంది.

"వాన తగ్గే దాకా ఎక్కడైనా ఆగి ఉండగూడదా?" అని గంగూలీని అభ్యర్థించి చూశాను.

" అబ్బే. కుదరదు. సార్! ప్రొద్దుపోయాక పూంబుహార్ వెళ్ళి లాభం లేదు" అన్నాడు.

తిక్కరేగినట్టుగా అలా గంటసేపు కుండపోతగా కురిసిన వాన ఆ తరవాత క్రమ క్రమంగా తగ్గిపోసాగింది. నేలా, గాలీ గూడా తడిగామాత్రమే మారి ఉన్న పరిసరాల గుండా ఇప్పుడు బస్సు పరుగిడుతూంది.

" అదో, అదే పూంబుహార్" అన్నారు మహాలింగంగారు.

ఎంతయినా చెప్పవచ్చు గాని, సంగ్రహీకరించాలంటే ఆరోజు సాయంకాలం మేము ఒక స్వప్నసీమలో విహరించామని చెబితే చాలు. డిస్నీలేండ్‌ను గురించి వినడమే గానీ కన్నది లేదు. కావేరీపూమ్పం పట్టణం కాలగర్భంలో జీర్ణించి పోయిన ఒక చారిత్రక వైభవం. స్మృతి చిహ్నమాత్రంగానైనా సరే, ఆ వైభవాన్ని మళ్ళీ కళ్ళకు గట్టేటట్టుగా నిర్మించగలిగిన శ్రద్ధా భక్తుల్ని అభినందించకుండా ఉండలేము. మహామందిరం ఒక దానిలో రంగు రంగుల చిత్రాల ద్వారా వ్యక్తమవుతున్న 'శిలప్పదికార' కావ్యాన్ని తిలకించాము. లతామండపాల్లో రెండు నిలువులెత్తున గంభీరంగా నిలబడి ఉన్న గొప్ప విగ్రహాల ఎదుట నిర్విణ్ణులమై నిలిచిపోయాము. నాట్య శాలలో శిల్పకన్యల సోయగాన్ని చూస్తూ విస్తుపోయాము. విహార సౌధో పరిభాగంలో నిలబడి తరంగ మూర్ఛితమై ఒడ్డుకు మోదుకుంటున్న సముద్రాన్ని చూచాము. కంటికెదురైన దృశ్యాల కన్నిటికీ వెనుక ఆ దృశ్యాలకు సంబంధించిన కదలన్నింటికీ వెనుక ఒకానొక మహత్తర సత్యమేదో మనోవీథిలో మెరిసిపోయినట్టు తోచిన అనుభూతిలో శరీరం దూదిపింజలా తేలికబడి పోయింది. మతాలు, రాజకీయాలు, సాంఘికాచారాలు మొదలైనవన్నీ చరిత్ర గతిని మార్చి, కడకా చరిత్రలోనే కలిసిపోయిన తరవాత కంచెలు గోడలు, అగాధాలు అంతరాలు సమసిపోయిన సుదూరసుందర భవిష్యత్తులో అన్నింటికీ అతీతంగా మిగిలిపోయేదేమిటో లీలగా స్ఫురించినట్టయింది....

తడిసిన కాకి చొక్కాను చెట్టుకొమ్మకు ఆరవేసి బనీనుతో మిగిలిన గంగూలీ మూతతీసి ఇంజన్ను పరిశీలిస్తున్నాడు. అతడి పని కడ్డు తగలకుండా పదిబారల దూరంలో ఉన్న సిమెంటు బెంచీ పైన కూచున్నాను.

పరీక్షపూర్తి కాగానే గంగూలీ తలపైకెత్తాడు. "వచ్చేశారా, మేష్టరు గారూ!" అంటూ నన్ను సమీపించాడు.

ఉదయం తిరునెల్లార్ గుడిలో ముకుటాలంపైన పెట్టుకున్న కుంకుమ చెరిగిపోయినా, ఆ మరక మాత్రం కనుపిస్తూనే ఉంది. వేలాంగణ్ణి చర్చిలో పసుపుదారానికి కట్టి మెడకు తగిలించుకున్న శిలువబన్నీను పైనుంచే వ్రేలాడుతోంది. ముంజేతికి నాగూరు మసీదులో కట్టుకున్న నల్లటి దారం....

అతడివైపు ఎగా దిగా చూస్తూ—" భలేతికమక పెట్టేస్తున్నావయ్యా, గంగూలీ!" అన్నాను.

"ఏ మతమూ నాది కానప్పుడు ఏం చెయ్యాలి, సార్? అన్నిమతాలు నావేననుకోవాలి మా అమ్మమ్మ పుట్టుకతో ముస్లిం పేరు రమీజాబీ. వాళ్ళనాన్న రైల్వేలో పాయింట్సు మేన్‌గా పని చేస్తూ ఉండి అర్థాంతరంగా చనిపోయాడు. క్వార్టర్స్‌లో ఒక క్రిస్టియన్ ఉద్యోగి ఆమెను చేరదీసి పెళ్ళి చేసుకున్నాడు. ఆ కాపురం ఏడెనిమిదేళ్ళదాకా నెమ్మదిగానే సాగింది. పాత పెళ్ళామంటే ముఖం మొత్తి ఆ పెద్ద మనిషి రెండో పెళ్ళి చేసుకోడంతో మా అమ్మమ్మ ఐదేళ్ళ కూతుర్ని వెంటబెట్టుకొని మద్రాసు వెళ్ళిపోయింది. అక్కడ కూరగాయల కొట్టు నడుపుకుంటూ కూతుర్ని పెంచి పెద్ద చేసింది. అప్పటికీ మా నాన్న మిల్టరీ సర్వీసు నుంచీ డిస్చార్జి అయివచ్చి గూడూరుకీ మదరాసుకీ మధ్య లారీ తోలుతున్నాడు లారీ వీరప్పంటే ఫేమస్ లెండి! పేరు కాయన అగ్నికులక్షత్రియుణ్ణని చెప్పుకోడం; వాడుకలో అది "ముత్తరాసి" కులం. పెళ్ళితో ఆ కులమూ పోయింది. ఇంకా నయం! నా దాకా వచ్చేటప్పటికీ ఏమైందనుకున్నారు? ఒక మతం వాళ్ళు 'మాలో నుంచీ వెళ్ళిపోయిన వాడివి, నీతో మాకు సంబంధ మేమి టన్నారు. ఇంకో మతం వాళ్ళు 'మొదట మా మతం పుచ్చుకో, ఆ తరవాత చూద్దా "మన్నారు. మరో మతం వాళ్ళు 'నువ్వే కులం నుంచీ కన్వర్ట్ అయ్యావో చెప్పమన్నారు. నాకు చిరాకేసి చిక్కా ఒక అనాథ శరణాలయంలోకి వెళ్ళి తల్లితండ్రు లెవరో తెలియని పిల్లను పెళ్ళాడేశాను, చెప్పండి సార్! ఇప్పుడు నాదే మతమవుతుంది?"

ఆ నాటి రాత్రి చిదంబరంలో హాల్టు చేశాము, మరునాటి ఉదయం గుడిని దర్శించాము గుడి అని ఎందుకంటున్నానంటే, చిదంబరం గుడిలో మూల విరాట్టు లేడు, దేవుడు నిరాకారుడు, నిర్వికారుడు, నిర్గుణుడు అనే సత్యం చుట్టూ ఎంతెంత పెద్ద ప్రాకారాలు, ఎంత లేసి గోపురాలు, ఎన్నెన్ని మండపాలు! బహుశా ఇదే చిదంబర రహస్యమేమో!

మధ్యాహ్నం నైవేలీ లిగ్నయిట్ త్రవ్వకాలు చూచాము. తిరుగు ప్రయాణంలో ఒక చోట జీడిమామిడి తోటల గుండా వెళ్తున్న ఒక ఏరు బస్సు కెదురైంది. స్వచ్ఛమైన నీటిలో స్నానం చేయాలని కొందరు, చల్లటి ఇసుక తిన్నెలపైన విశ్రమించాలని కొందరు— ప్రయాణికు లక్కడ చిన్న బెంకీ వేసేశారు. ఆ వ్యవధిలో క్రితం రోజు కురిసిన జడివాన తాకిడికి బురద గొట్టుకు పోయిన బస్సును కడిగే పనిలో నిమగ్నుడై పోయాడు గంగూలీ. క్లీనరు కుర్రాడు బకెట్ లో నీళ్ళు తీసుకొచ్చి ఇస్తుంటే, అతడు బురద డాగు లన్నిటినీ రుద్ది రుద్ది కడుగుతున్నాడు....

బస్సు ప్రయాణాల్లో గంగూలీ కంటిపైన రెప్ప వేయడానికి వీలుండదు. ఆదమరపు అసలే పనికి రాదు. ఎండలు మండి పోతున్నా ఇంజను వేడికి తట్టు కోక తప్పదు. విశ్రాంతి అతడికి అరుదుగా మాత్రమే దొరికేవస్తువు. దారి పొడుగునా ప్రయాణికుల సందేహాలన్నిటికీ సదుత్తరాలుచెప్పాలి. వారి ఙ్ఞాగమంటే ఆగాలి. పర్లే, వెళ్ళమంటే ముందుకు సాగాలి. ఇంతచాకిరీ చేసినందుకు నెల జీతం ఏ రెండువందలో, మూడు వందలో అతనికి గిట్టుబాటు, లేదంటే బస్సెక్కిన రోజున అయిదో, పదో బత్తా కింద ముట్టవచ్చు. మిగిలిన ఆదాయమంతా ఖామందు మూల నిధి ఖాతాకే గదా జమయ్యేది? కార్మికుడి శ్రమపైన నిరంతరంగా జరుగుతున్న ఈ దోపిడీ — ఇదే గదా పెట్టుబడి దారీ వ్యవస్థకు ప్రాణం?

నా ఆవేదనను ఇంచుమించుగా ఇదే మాటలతో గంగూలీ దగ్గర వెలిబుచ్చాను.

అతడు నవ్వేశాడు. నవ్వుతూ, నవ్వుతూ అన్నాడు:

"ఈ బస్సు నాదేనండి.... నేనే ఓనర్ని!"